

נתיבי עבודת-ה' בהגות החסידית בראשית דרכה

לעיני הרב בן ציון גבאי,
שהקדיש את חייו
לחינוך ילדי-ישראל.

תקציר

החסידות כתנועה דתית חברתית, היא המשך של קודמתה – הקבלה, אולם החסידות, שאימצה לעצמה רעיונות קבליים, התאימה אותם לצרכיה. במרכז הגותה של החסידות – עומדת חתירתו של הפרט להשגת קרבת אלוקים. דרך זו רצופה עבודה מאומצת והשתדלות רבה, הנמשכות בהתמדה במשך כל החיים. גדולי-החסידות בדור המייסדים, דור תלמידי המגיד ממזריטש, העמידונו על עקרונות עבודת-ה' ועל הדרכים להשגתה, איש-איש על-פי דרכו.

במאמר זה נעמוד על מקצת מעקרונות אלה ועל תרומתו הסגולית של כל אחד מהכותבים על נושא זה: עבודת-ה' בדבקות, העלאת-ניצוצות קדושים וההתמודדות עם מחשבות זרות.

מילות מפתח: עבודת-ה'; ניצוצות; העלאת-ניצוצות; גאולה; מחשבות זרות; דבקות.

עבודת-ה' בדבקות

נושא הדבקות כדרך מרכזית בעבודת-ה' – מוכר בעם ישראל כבר מימים קדמונים: הרמב"ן כותב:¹

"...וייתכן, שתכלול הדביקה לומר, שתהיה זוכר ה' ואהבתו תמיד, לא תיפרד מחשבתך ממנו בלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, עד שיהיו דבריו עם בני-אדם (רק) בפיו ובלשונו ולבו (=אבל לבו) איננו עמהם, אבל הוא לפני ה'..."

בדברים אלו מטעים הרמב"ן את עניין הדבקות – כהגות מתמדת באלוקים ללא הסחת-הדעת. לדעת ג' שלום,² בחסידות שוב אין הדבקות אידאל רחוק, שרק יחידי-סגולה בעלי נשמה יתרה משיגים אותו בסופה של הדרך. שוב אין זו המדרגה האחרונה בסולם העלייה, כפי שגרסו

1. בפירושו לדברים יא, כב, ד"ה ולדבקה בו.

2. 'דבקות או התקשרות אינטימית עם אלוקים בראשית החסידות [הלכה ומעשה]' – בתוך ג' שלום, **דברים בגו**, ב, תל-אביב תשל"ה, עמ' 331.

המקובלים, אלא הראשונה. הכול מתחיל בהחלטת האדם לדבוק באלוקים. דבקות זו היא נקודת-המוצא, ולא הסוף. כל אחד יכול להגשימה מיד... האם באמת שינתה החסידות את היחס לדבקות מן הקצה אל הקצה? האם הדבקות הפכה להיות למטרה קרובה, בהישג-ידו של כל אדם?

הדברים יתבררו בהמשך.

ר' מנחם-מנדל מפרמישלן, ממקורביו של הבעש"ט, מביא את העיסוק ב"דבקות" לידי קיצוניות, כשהוא מציג אותה במקום לימוד-התורה:

"ועוד כלל אחד שלא להרבות בלימוד מאד, כי בדורות הראשונים, שהיה שכלם חזק... לא היו צריכים לטרוח עצמם על היראה, שהיראה היתה תמיד נגד פניהם, היו יכולים ללמוד הרבה. אבל אנו ששכלנו מעט, אם נתבטל מחשבותינו מן הדבקות של השם יתברך ונלמוד הרבה, חס ושלום, נשכח יראת השם מאתנו... לכך צריך למעט בלימוד ולחשוב תמיד בגדולת הבורא יתברך... ולא יחשוב במחשבתו מחשבות רבות (אלא) רק (להשתקע ב) מחשבה אחת..."³

בדרך דומה נוקט תלמידו, ר' משולם-פייבוש מזבריזא,⁴ אם כי בדרך פחות קיצונית:

"כי הם אינם יודעים כלל מה זה הדבקות בהשי"ת, ומה זה האהבה והיראה, כי הם סוברים שזה בעצמו (=שעצם) הלימוד שלומדים, הוא הדביקות, והיא האהבה והיראה. והאיך אפשר זה, והלא, ידוע ומפורסם, שיש בעוה"ר (=בעוונותינו הרבים) כמה לומדים, שהם בעלי ניאוף רח"ל, ובעלי-עבירות ידועים, ואף מאומות [העולם] יש שלומדים התורה שלנו. האיך יתכן, שזה יהיה הדביקות בה', כי אי-אפשר למי שהוא דבוק בהשי"ת באהבה ויראה, שיבוא לידי חטא קל, ק"ו לחמור, ק"ו שיהיה דבוק באיזה תאוה ח"ו. כי הלא השי"ת קדוש ומובדל מכל החומריות. אלא ודאי אינו צריך לפניו, שענין אהבת השי"ת ויראתו הוא עניין אחר, שהוא בלב האדם, שיהיה לבו מפחד וירא מהשי"ת תמיד... ויהיה בוחר אהבתו בלבו תמיד..."

המחבר דוחה את המחשבה, שעצם לימוד התורה הוא עצמו הדבקות, שכן יש חוטאים ואף גויים שלומדים תורה, ואיך ייתכן, שהללו ייחשבו כבעלי-דבקות? לפיכך, סבור המחבר, שהדבקות מסורה ללבו של אדם, שיתמיד באהבה וביראה.

נשים לב לכך, שאין ר' משולם-פייבוש מזבריזא, דוחה את הלימוד, כדרכו של ר' מנחם-מנדל מפרמישלן: הגם שהוא מחייב את הלימוד, אין הוא מזהה אותו עם הדבקות, המושגת באמצעות האהבה והיראה.

וכאן עלינו לחזור לדבריו של שלום, אשר, לדעתו, בחסידות – שלא כבקבלה – ניצבת הדבקות **בראשית** דרכו של האדם, ולא כמשימת-חיים ארוכת-טווח.

מ' פייקאז⁵ כותב, כי "העיון בכתבי ר' יעקב-יוסף מפולנאה, ר' דב-בער, המגיד ממזריטש, ר' אלימלך מליזינסק ואחרים – מעלה בבירור, כי אין הדבקות באלוקים... אלא נחלתם של "אנשי-

3. ראו ע' אטקס, 'הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת-ה', ד' אסף (עורך), **צדיק ועדה**, ירושלים תשס"א, עמ' 127, הערה 30.

4. ר' משולם-פייבוש הלר מזבריז, **יושר דברי אמת**, ירושלים תשל"ד, עמ' ה'.

5. מ' פייקאז, 'החסידות: תנועה חברתית-דתית בראי ה"דביקות"', ד' אסף (עורך), **צדיק ועדה**, ירושלים תשס"א, עמ' 451.

הצורה", ולא של "אנשי-החומר" [כלשונו של ר' יעקב-יוסף מפולנאה]... נחלתם של בעלי "בינה יתרה", "אישים משכילים", המתנהגים למעלה מהטבע".

נראה אפוא, כי פייקאז' איננו מקבל את דעתו של שלום, שכן אם הדבקות היא נחלתם של יחידי-סגולה, "אנשי הצורה", ולא של העם הפשוט, ברור, שאין היא יכולה להיחשב כמושגת כבר בראשית הדרך, אלא רק לאחר עבודת-חיים רצופה ומתמדת.

דעה זו ניתן להסיק גם מדבריו של ר' יוסף צרפתי,⁶ שהגם שאיננו נמנה על חוגי-החסידים, הוא שימש כאחד ממקורותיו של ר' יעקב-יוסף מפולנאה, ודבריו יכולים להעיד על הכיוון והמגמה הנכונים:

"הנה אמת ונכון הדבר, שהשלמות והאושר היותר גדול שאפשר (=שיכולה) הנפש להשיג, הוא דבקותה עם הא-ל יתברך, שזה תכלית כל השלמות להדבק (=שידבק) החלק עם הכל... וזה הדבקות, סוברין הפילוסופים, לא יושג לכללות האומה, (אלא) רק לאיש היחיד השלם, ואפילו היחיד לא ישיג זה הדבקות (=את הדבקות הזאת), כי אם רק אחר המות."

ר' צרפתי מעיד על כך, שהדבקות איננה נחלת-הכלל, אלא של יחידים. יתר על כן, אין זו סתם דעה, אלא דעתם של הפילוסופים, היינו, מקובלת על דעת חוג שלם של בעלי-מחשבה.

אמנם במקורות החסידיים המצויים לפנינו – לא מצאנו דיון בשאלה זו, כפי שניסחה ר' צרפתי, אבל מדבריהם של גדולי-החסידות בנושא הדבקות, ניתן ללמוד מהי דעתם בנידון:

ר' אפרים מסדילקוב,⁷ נכדו של הבעש"ט, כותב:

"ועל דרך שאמר אדוני אבי זקני... על הפסוק "אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון... " [תהלים לב, ב], פירוש: אדם הוא מדרגה גדולה ומקיים: "שויתי ה' לנגדי תמיד" [תהלים טז, ח]. וכשלפעמים נפנה (=מוסחת) מחשבתו רגע אחד מן השם יתברך, אזי לעון יחשב לו, אשר פנה (=נפנתה, התרחקה) מחשבתו מיראת-השם – כפירוש רש"י על "שויתי ה' לנגדי תמיד": תמיד שמתו מוראו לנגד פני. וכאשר מבואר בריש שו"ע או"ח: "שויתי ה' לנגדי תמיד", זהו כלל גדול בתורה וכו'. ומכ"ש שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו [ישעיהו ו, ג] עומד עליו ורואה אותו, ומיד יגיע אליו היראה וההכנעה."

אף-על-פי שר' אפרים מסדילקוב איננו מזכיר את ה"דבקות", אין ספק, שדבריו על אודות המחשבה המתמדת על אלוקים, זוהי הדבקות במלוא עוצמתה. מדבריו, עולה גם שהמשימה איננה קלה כלל, והיא מצריכה כוחות-נפש רבים, וודאי שאיננה מושגת כבר בראשית דרכו של האדם, כפי שסבור שלום, אלא במאמצים ובהשתדלות.

שאלה אחרת, שנידונה בבית מדרשם של גדולי-החסידות, היא, כיצד מגיעים ל"דבקות", ומה הן הדרכים להשגתה.

ר' אלימלך מליזנסק⁸ קושר את ה"דבקות" לעיסוק בתורה:

6. ר' י' צרפתי, יד יוסף, אמסטרדם ת"ס, עמ' רכה.

7. ר' משה-חיים-אפרים מסדילקוב, דגל מחנה אפרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 124.

8. ר' אלימלך מליזנסק, נעם אלימלך, ירושלים תש"ך, מ"ג, א.

"אבל אנחנו משיגים השורש מצוה (=שורש המצווה) ומקורה על-ידי התורה הקדושה, כשאנו עוסקים בתורה הקדושה לשמה. והוא, מחמת שהש"י ברוב רחמיו דיבר והכניס (את) הדביקות בהתורה הקדושה, ונתן לנו התעוררות הדביקות בהתורה, למען נוכל להתעורר אחר-כך מלמטה למעלה בהתדבקות להשיג (את) השורש ו(את) מקור כל מצוה ומצוה."

ר' אלימלך מלמדנו, שהדבקות בעסק התורה מסייעת בידינו להשיג את שורש המצווה ומקורה, היינו, לעמוד על מהותה, על משמעותה, על רעיונותיה ועל כוונותיה, במלוא היקפם, למן שורשה ועד פסגתה.

בכיוון זה מתנהל גם ר' אפרים מסדילקוב,⁹ אשר, לדעתו, הדרך לדבקות עוברת דרך לימוד התורה:

"יש ב' סוגי אנשים: אחד מיישב (=חושב) בדעתו, מאחר ששמעתי שהקב"ה כביכול הוא אין-סוף, למה לי החקירה בו, ומאמין בזה בלי דרישות וחקירות. ואין זה הדרך ישכון אור. אבל יש סוג שני שאינו מאמין בזה, כי אם בדרישות וחקירות, היינו, על-ידי לימוד-תורה... ואחר שלומד תורה ומעיין בה, שמכיר על-ידי התורה גדולת ב"ה וב"ש (=ברוך הוא וברוך שמו), שהוא אין-סוף, ואז עוזב מלחקור ולדרוש ולהתבונן בענין אלוקות כלל, מחמת יראת-הרוממות של אין-סוף יתברך."

ר' אפרים, המציג את לימוד-התורה כמכוון להשגת הדבקות, מוסיף היבט נוסף:

לדעתו, לימוד-התורה מחייב חקירה ודרישה, המביאה להכרת הבורא וליראתו. נראה, כי לדעתו, זו משמעות עצם הדבקות. הגם ששני הכותבים, ר' אלימלך ור' אפרים, תמימי-דעים בדבר היות העיסוק בתורה גורם לדבקות, יש ביניהם גם הבדל דק:

ר' אלימלך מטעים את העיסוק בהבנת המצוות ושורשיהן, ואילו ר' אפרים מתמקד בחקירה ודרישה – כדי להכיר את גדולת-הבורא.

עוד מעניין לציין, ששני הכותבים הללו שונים בגישתם ממה שמצאנו אצל ר' מנחם-מנדל מפרמישלן ואצל ר' משולם-פיבוש מזבריזא.

דרכים נוספות להשגת הדבקות – מצאנו אצל כותבים אחרים, בני אותו הדור:

ר' דב-בער ממזריטש¹⁰ מעמידנו על היקפה של "דבקות". כיוון שמלוא כל הארץ כבודו, לפיכך בכל מקום שאדם נמצא, שם ימצא את הדבקות:

"ובאמת במה שהמחשבה של אדם מחשב, שם הוא האדם עצמו. ובאמת מלוא כל הארץ כבודו, ולית אתר פנוי מיניה. וכל מקום שהוא האדם ימצא שם (את) דבקות הבורא יתברך (הרי זה) מהמקום אשר הוא שם, כי לית אתר פנוי מיניה... ובכל מקום הוא אלקות."

אולם אין ר' דב-בער מציין, כיצד מגיעים אל הדבקות. זאת מצאנו אצל בן-דורו, ר' יעקב-יוסף

9. ר' משה-חיים-אפרים מסדילקוב (לעיל הערה 7), עמ' 15.

10. ר' דב-בער ממזריטש, מגיד דבריו ליעקב, מהדורת ר' ש"ץ-אופנהיימר, ירושלים תשל"ו, עמ' 240.

מפולנאה: ¹¹

"ונראה לי, דמצוה בתורה "ובו תדבק" [דברים י, כ], ודרשו חז"ל¹² הדבק בתלמידי-חכמים וכו'... דאם הוא דבוק בתלמיד חכם, שהוא מדבק את עצמו בו יתברך, ממילא הוא דבוק עמו גם כן בו יתברך... שתכלית כל המצוות לא ניתנו אלא כדי לדבק בו יתברך. ואם אינו יודע סדר הדבקות בו יתברך, שפיר ציוותה התורה הדבק בתלמיד חכם, ועל-ידו תעלה עמו..."

בנוסף לכך, מלמדנו ר' יעקב-יוסף¹³ מה הם התנאים להשגת הדבקות:

"שהטוב האמיתי אינו אלא הדבקות עם הא-ל יתברך, וכדכתיב "ואני – קרבת אלקים לי טוב" [תהלים עג, כח]. והדבקות עם השכינה – אי-אפשר שיושג כי אם בהכנעת החומר והיצר הרע. והיצר הרע איננו נכנע כי אם ביסורין."

אולם אין זו דרכו של ר' זאב מז'יטומיר,¹⁴ אשר למד מהבעש"ט, שאין דרך הסבל והסיגופים מתאימה להשגת הדבקות, ויש להעדיף עליה את הדבקות במידותיו יתברך:

"וכאשר שמעתי בימי הבעש"ט זללה"ה, היה איש אחד כזה, שעשה סיגופים והלך למקוה, (כדל) שישג רוח-הקודש. ואמר הבעש"ט זללה"ה בזה הלשון, אשר בעולם התמורות (=בעולם הגמול) משחקים עליו. והאמת כן הוא, כי מה לאדם לרדוף אחר זאת ולבו (=ומלבו) חסור (=חסר) העיקר – דבקות א-ל, שזהו תכלית העבודה לדבק במידותיו יתברך באמת ובתמים. ואחרי הדבקות השלמה יכול להיות, שישג כל משאלות לבו."¹⁵

העלאת-ניצוצות קדושים

נושא העלאת-ניצוצות קדושים, הרווח בקבלה ובחסידות – הורתנו ולידתו ברעיון ה"שבירה" הלוריאני, שלפיו אירע משבר בבריאה המחודשת. "משבר" זה הקיף את ההוויה כולה, גם את האלוקית. ה"כלים", שלא יכלו לשאת את עצמת האור האלוקי ששפעה לתוכם, נשברו, וכתוצאה מכך נעקרו ניצוצות אלוקיים וגלו מחוץ למקומם. ניצוצות אלוקיים, שהם יסוד החיות של כל דבר ודבר, חדרו למציאות הפסולה, לטומאה ולרע, שאין לו קיום משל עצמו, והוא יונק את חיוניותו מהחיות האלוקית. כשנברא אדם הראשון, הוא החל בתיקון ה"שבירה" הקוסמית, אולם לא סיים אותו, עד שחטא בערב-שבת בין-השמשות.

11. ר' יעקב-יוסף מפולנאה, **תולדות יעקב יוסף**, קארעץ תק"ם, כק, ע"ד.

12. השו"ת ספרי מט (לדב"י"א כב ד"ה ולדבקה בו), מהדורת א"א פינקלשטיין, ניו יורק תשכ"ט, עמ' 114-115: הדבק בחכמים ובתלמידיהם.

13. ר' יעקב-יוסף מפולנאה (לעיל הערה 11), לג ע"ג.

14. ר' זאב-וולף מז'יטומיר, **אור המאיר**, ירושלים תש"ס, עמ' צד.

15. לנושא הנידון בפרק זה – ראו עוד: י' וויס, 'ראשית צמיחתה של הדרך החסידית', **ציון**, טז (תשי"א), עמ' 46-105; שלום (לעיל הערה 2), עמ' 325-350; מ' פכטר, 'תפיסת הדביקות ותיאורה בספרות הדרוש והמוסר של חכמי צפת במאה ה'ט"ז', **מחקרי ירושלים במחשבת ישראל**, ג (תשמ"ב), עמ' 51-121; ר' ש"ץ-אופנהיימר, **החסידות כמיסטיקה**³, ירושלים תשמ"ח, עמ' 157-167; ג' נגאל, 'על מקורות הדביקות בספרות ראשית החסידות', **קריית ספר**, מו (תשל"א), עמ' 343-348; מ' פייקאוו, 'החסידות - תנועה חברתית-דתית בראי "הדביקות"', **דעת**, 25 (תש"ן), עמ' 127-144; מ' אידל, **קבלה: היבטים חדשים**, תרגום א' בר-לכב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 67; מ' פייקאוו, **בין אידיאולוגיה למציאות**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 150-178; אטקס (לעיל הערה 3), עמ' 119-152. לסיכום המחקר בנושא הדבקות בחסידות – ראו ע' אטקס, **תנועת החסידות בראשיתה**, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 37-46.

אלא שחטאו של אדם הראשון, לא רק שקטע את תהליך התיקון, אלא אף הוסיף "שבירה", וניצוצות אלו קיימים ירדו למעמקי-הטומאה בעקבות חטאו. מכאן ואילך, הוטל תפקיד התיקון על עם ישראל: הוא צריך לפעול למען גילוי הניצוצות הנפולים ולהשיבם אל שורשם הרמתה. בהשבת הניצוצות למקורם האלו – יש כדי לבנות מחדש את העולם האלוקי שפָּלְיו נשברו, וגם לחלץ מתחום הרע וממשלתו את הניצוצות השבויים אצלו. כיוון שניצוצות אלה שבויים בממלכת הרע, הם מחייבים אותנו ומעניקים לו כוחות. יש אפוא להוציאם מממשלת הרע, ועל-ידי זה, לרוקן את ממלכת הרע והטומאה ממקור כוחם וחיותם. פעולה זו קרויה בקבלת האר"י בשם "בירור ניצוצות". נדגיש, שמשמיה זו אי-אפשר למלא מרחוק, ועל האדם לנדוד למרחקים, למקומות הרע, ואף לצאת לגלות [פיזית ורוחנית] ולהעלות משם ניצוצות. יש לחדור לתוככי עולם הרע ולקיים אתו מגע – כדי להוציא את בלעו מפיו.

כיון שהאדם מישראל הופקד על העלאת-הניצוצות, ויש לו בחירה חופשית, הוא יכול להשתמש בכוחות האלו קיימים שניתנו לו – הן למעשים טובים, המסייעים להעלאת-הניצוצות, והן, חלילה, למעשים רעים. היינו, הוא יכול להשתמש בכוחות אלו קיימים למעשים בלתי-אלוקיים. במקרה האחרון, הוא גורם לנפילת ניצוצות נוספים לעולם הטומאה ולחזיון.¹⁶ בנידון זה כותב הלל צייטלין:¹⁷

"בשעה שהאדם שוכח את המקור, אשר ממנו הוא בא, והוא שוקע בתוך עצמו, חושב עצמו ל"יש", לא זו בלבד שאיננו נעשה גואל העולם, אלא הוא נעשה מחבל העולם. כי לא זו בלבד שאיננו גואל את ניצוצות הקדושה שנפלו בעמקי תהומות, אלא שהוא מוריד ניצוצות אור חדשים משמי ספיר לתוך עמק עכור, עמק הקליפות. כי האדם לפי שהוא בעל הדעות ובעל ההכרה ובעל הבחירה, הרי כשם שהוא יכול להעלות כל מה שיש לו עסק עמו ולחברו אל האחדות, כן יכול הוא גם להוריד אותו, לטמאו, להפריד יותר ויותר מן השורש, להשליכו אל עמקי התהום."

היבט מעניין בתחום העלאת-ניצוצות מעלה ר' אפרים מסדילקוב,¹⁸ ולפיו כל רכושו של אדם, הן מעולם החי והן מעולם הדומם – בכולם מצויים ניצוצות, השייכים לשורש נשמתו:

"והנראה לפי עיני (=עניות דעת), בזה דבר עמוק, על-פי מה ששמעתי מן אא"ז נייע זצלה"ה, שכל מה שיש לאדם, הן עבדיו ומשרתיו ובהמותיו, ואפילו הכלים שלו, כולם הן ניצוצות שלו השייכים לשורש נשמתו, וצריך להעלותם לשורשם."

לפי האמור, לכל אדם יש תחום אישי של העלאת-ניצוצות, השייך רק לו ומוטל עליו בלבד. למעשה, כל עשייה אנושית, הנעשית מתוך כוונה של קדושה, ומתוך תחושת הגשמת ייעודו ותיקונו – יש בה משום העלאת-ניצוצות. בכך נעשה האדם שותף לקב"ה בקיום-העולם. תפקיד

16. לנושא זה – ראו עוד: י' תשבי, **תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י**, ירושלים תש"ך, עמ' צא-קמב; ש"ן-אופנהיימר (לעיל הערה 15), עמ' 168-177; ג' שלום, **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, ירושלים תשמ"א, עמ' 105-107; מ' אידל, "על תולדות מושג ה"צמצום" בקבלה ובמחקר", ר' אליאור וי' ליבס (עורכים), **הכנס הבינלאומי לחקר תולדות המיסטיקה היהודית**, ד: "קבלת האר"י", ירושלים תשנ"ב, עמ' 59-112; ב' זק, **בשערי הקבלה של רבי משה קורדובירו**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 57-82; ר' אליאור, **חירות על הלוחות**, תל-אביב תש"ס, עמ' 108-109; י' תשבי וי' דן, "חסידות", **אנציקלופדיה עברית**, יז, עמ' 771-773; שניאור זלמן בן ברוך, **מאמרי אדמו"ר הזקן**, בעריכת י"ל אלטין, ב: מועדים, ברוקלין, ניו יורק תשס"ד, עמ' שצ; י' נבו, "רבי מנחם נחום מטשרנוביל וספרו "מאור עינים", סיני, קמ (תשס"ז), עמ' קטז-קיד; צ' קויפמן, **בכל דרכיך דעה**, רמת-גן תשס"ט, עמ' 432-433.

17. ה' צייטלין, **בפרדס החסידות והקבלה**, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 26.

18. ר' משה-חיים-אפרים מסדילקוב (לעיל הערה 7), עמ' 60.

זה מטיל עליו אחריות כבדה לגורל העולם ולגאולתו.

אחריותו של האדם לגורל העולם איננה מתרכזת בתפקידו להעלות ניצוצות בלבד, אלא בהקפדה על מעשיו, שיהיו טובים, ושלא יוסיף להפיל ניצוצות לעולם הטומאה.

על נושא זה נותן דעתו ר' יעקב-יוסף מפולנאה:¹⁹

"כי אחר חטא אדם הראשון שְׁעָרַב טוב ברע ונפלו ניצוצין בד' חלקי דומם, צומח, חי, מדבר. לכן צריכים כל הנבראים שבעולם להתנתק ולהתברר ולעלות עד החומר הראשון שהיה להם בעת יצירת העולם... ועל-ידי אכילת האדם בכוונה ראויה נתקן הכל, וכל מעשנו (=מעשינו) וותרתנו ותפילתנו ועשיות המצוות, וגם מעשה הגשמי בכל משא ומתן ועשיות לט' מלאכות, הכל לברר הניצוצין."

אנו עומדים אפוא מול עולם מורכב, אשר נמצא בתהליך של תיקון. המחבר מסביר, שבכל הבריאה כולה משוקעים ניצוצות קדושים – הן בתחומיה השפלים של הבריאה, והן בתחומיה הנעלים, כולל מאכל האדם. העולם אחרי ה"שבירה" הוא עולם פגום, ופגמיו מקיפים כל פרט ופרט בעולמו. ככל שהאדם יתרום יותר לתיקונם של פגמים אלה בתורתו, בתפילתו ובקיום מצוותיו, כן יקרב את הגאולה.

בעניין זה מן הראוי לשלב עיון נוסף: כאשר מדובר על העלאת-ניצוצות, הכוונה להעלאת-ניצוצות קדושים, שנפלו למעמקי הטומאה, ואותם יש להעלות – כדי לרוקן את עולם הטומאה מחיוניותו.

אולם גדולי-החסידות דיברו גם על העלאת-ניצוצות מתוך המאכלים: מדוע יש להעלות ניצוצות מתוך המאכלים? האם אנו מעוניינים לרוקן את המאכל מקדושתו?

מאז ה"שבירה" – אין בעולמנו שום דבר שלם; הכול שרוי בערבוביה:

טוב ורע, חיובי ושלילי מעורבים זה בזה, ויש צורך לבררם ולהפרידם. גם בעצמים חיוביים כמו מאכלים – שקעו ניצוצות קדושים שבורים. גם המאכל פגום, ועלינו לתקנו. בכל פעולה שאדם עושה הוא מקיים תהליך של בירור. פעולה זו של שחרור הניצוצות הכלואים והשבתם למקורם האלוקי – נחשבת לאדם לשליחות, ליעוד. רעיון הבירור, שנעשה בכל עשייה ובכל מלאכה – קשור בעובדה, ששום דבר מצורכי-האדם איננו מוכן ומזומן לו, והוא צריך לטרוח בהכנתו, היינו, לבררו. הדבר ניכר במיוחד במזונו של האדם, שאיננו מוכן לו, והוא צריך לבררו מתוך הטבע ולטרוח בהכנתו. כאשר האדם מברך על המאכל ומודה עליו לה', הוא מתקן את הפגם שבמאכל, הוא משחרר אותו מפגמיו ומשבריו, ומפריד בין החלק המזין שבו – לבין הפסולת הנפרשת, ואכן כך כותב ר' יעקב-יוסף: "ועל-ידי אכילת האדם בכוונה ראויה נתקן הכל".

ר' זאב מז'יטומיר²⁰ נדרש לנושא זה בתמציתיות:

"לשים מגמתו והתאמצו יומם ולילה להעלות התפשטות איברי השכינה, ניצוצות קדושים שבמדריגות התחתונים למרום שבתם שנמשכו משם."

19. ר' יעקב-יוסף מפולנאה (לעיל הערה 11), עמ' תרעט-תרפ. ראו עוד: ר' מרז, 'מליקוטי אפרים פאנצירי – דרשת האר"י בירושלים וכוונות האכילה', ר' אליאור ו' ליבס (עורכים), הכנס הבינלאומי לחקר תולדות המיסטיקה היהודית, ד: "קבלת האר"י", ירושלים תשנ"ב, עמ' 216-218, 247.

20. ר' זאב-וולף מז'יטומיר (לעיל הערה 14), עמ' שמב.

ר' זאב מעמידנו על מושג נוסף: "אברי השכינה": הניצוצות הקדושים, ששקעו במעמקי התהום, הם ניצוצות אלוקיים, שמקורם בשכינה, שהיא הנוכחות האלוקית בעולמנו. לפיכך הם מכונים גם "אברי השכינה". המחבר מציין, שהעלאת-הניצוצות הקדושים שבמדרגות התחתונות, "זהו עיקר עבודת אדם בעולם הזה".

דומה כי ר' אלימלך מליז'נסק²¹ היטיב לתאר את הנושא הנידון:

"וזהו כל עבודתנו להוציא (את) הניצוצות הקדושות מהחיצונים, וממילא הם נופלים והשכינה מתעלה. שזהו גלות השכינה, שהיא עמנו בצרה בגלות המר הזה, ועומדות ומצפי (=ומצפות) שיתעלו ויגבהו כל הניצוצות הקדושים ואז יהיה גאולת ישראל במהרה. וזה היה גם כן גאולת מצרים שהוציאו הניצוצות הקדושות ממצרים ונגאלו."

ר' זאב מזייטומיר [בציטוט הקודם] העמידנו על המושג "אברי השכינה", שהם ניצוצות קדושים שמקורם בשכינה, ואילו ר' אלימלך מדבר על השכינה עצמה שנמצאת בגלות, שהרי אם ניצוצות ממנה ואיבריה מצויים בגלות, פירוש הדבר, שגם היא עצמה בגלות. השכינה מזוהה עם ספירת מלכות, שהיא הספירה התחתונה במערכת הספירות. היא מקשרת בין עולמנו לבין העולם האלוקי. קשר זה יכול להתחזק או להיחלש בהתאם להתנהגותו של האדם, אשר בהעוותו – גורם גלות לשכינה.

מקור הרעיון הכללי – בנביא יחזקאל, המתאר את חטאיהם החמורים של בני-ישראל [פרק ח], ובעקבות חטאים אלו – את סילוקה של הנוכחות האלוקית ועזיבתה בשלבים את בית המקדש [י, יט; יא, כג]. מודגש, שגאולת השכינה היא משימתו של האדם, ובעקבות גאולתה תבוא גם גאולת עם ישראל.

בנידון דידן, מוסיף ר' נחום-מנחם מטשרנוביל:²² "וגדול התענוג שיש לו יתברך כשמביאין אצלו הניצוצות קדושות הנפולים במקום השפל כזה..."

עד כה הכרנו ניצוצות קדושים, שנפלו לתחום הרע והקליפה, אולם גדולי-החסידות מעמידים אותנו על כך שהכוונה לארצות-העמים, שניצוצות קדושים שְׁנִשְׁבּוּ לשם – מחיים אותם ומקיימים את אומות העולם.

ר' נחום-מנחם מטשרנוביל כותב:²³

"הנה נודע כי על-ידי חטא אדם הראשון ודורו שאחריו – נפלו ניצוצות הקדושים ונשמות בין העמים. ועל-ידי אותם ניצוצות הקדושים מתנהגים האומות וחיותן על-ידי זה. כי לולא זאת לא היה להם חיות כלל. כי כל חיות הוא מהקדושה העליונה."

בחסידות המושג "אדם" כבעל-תפקיד וייעוד בגאולת העולם – מוסב רק לאדם מישראל. הרעיון מבוסס על הפסוק: "ואתן צאני, צאן מרעיתי, אדם אתם..." [יחזקאל לד, לא], ועל דרשת חז"ל: "אתם קרויים אדם, ואין העובדי-כוכבים קרויים אדם".²⁴

21. ר' אלימלך מליז'נסק (לעיל הערה 8), מא ע"ב.
 22. ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, מאור עינים, ירושלים תשנ"ט, עמ' פה.
 23. ר' נחום-מנחם מטשרנוביל (שם), עמ' סד.
 24. בבלי יבמות ס ע"ב – סא ע"א.

גדולי-החסידות ראו במדינות של אומות-העולם ארצות טמאות, היונקות את חיותן מהקדושה, ועל האדם מוטל לרוקן מקדושה זו ולבטל את חיותן.

כך כותב ר' נחום-מנחם מטשרנוביל: ²⁵

"ולכן נתפזרו ישראל בין העמים כדי לברר הניצוצות מהן על-ידי הדעת והתורה שניתנה לישראל... ועל זה מצפה משיח שנברר הניצוצות, ואז כשיוגמר הביורור – יפסק חיותן ויבוטלו לגמרי..."

ר' דב-בער, המגיד ממזריטש, ²⁶ מתייחס לגלות מצרים, כאל מי שנועדה להעלות משם ניצוצות קדושים:

"ואיתא בזוהר: יעקב ידע, שיהיו בניו בגלות מצרים, וזהו 'וַיִּרְא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שָׁבֵר בַּמִּצְרַיִם' [בראשית מב, א]. כלומר שיש ניצוצי-קדושה במצרים, שנפלו בשבירה... וצריך להעלותם על-ידי גלות, וזהו שכתוב "כי למחיה שלחני", ר"ל להחיות ניצוצות אלו."

ברכה לעצמו קובע ר' זאב מז'יטומיר, אשר בספרו "אור המאיר" ²⁷ מסביר, שהליכת יעקב אבינו לחרן, לבית לבן, נועדה לצורך העלאת-ניצוצות:

"ועתה, בני, שמע בקולי, וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה, וישבת עמו ימים אחדים" [בראשית כז, מג-מד]. רמזה לו לתקן ולברור ז' ימי הבנין... להעלות ניצוצין קדישין המלובשים בו."

רבקה שלחה את יעקב לבית לבן, אחיה – כדי להעלות משם ניצוצות קדושים, שנפלו לשם בשעת ה"שבירה" של ששת ימי בראשית.

אכן יעקב מילא משימה זו בנאמנות והוציא מבית לבן את כל הטוב שהיה בו:

"והכלל בזה, שזה הוא עבודת יעקב אבינו אצל לבן, להפריד בחינת מידותיו הקדושים... ובאמת הבריר כל בחינת הטוב שהיה אצל לבן." ²⁸

יעקב אבינו התפלא מאוד, שלבן רודף אחריו, שכן היה סבור, שכבר רוקן את בית לבן מכוחות-הקדושה, המקנים לו את כוחו: "ויען יעקב ויאמר ללבן: מה פשעי ומה חטאתי, כי דלקת אחריי" [בראשית לא, לו]. כיוון שראה יעקב אבינו, שלבן רודף אחריו, ולא ידע על מה ולמה, באומרו שכבר לא השאיר אחריו ברכה אצל לבן, כיון שברר (את) כל האותיות המלובשים בו ואין לו עוד שום מגע ומשא אצל לבן. ²⁹

המחבר מטעים, שיעקב לא רוקן מבית לבן את כל הניצוצות הקדושים, ולכן היה לו עוד מצבור כוח כדי לרדוף אחריו:

"וירדוף אחריו דרך שבעת ימים וידבק אותו בהר הגלעד" [בראשית לא, כג]. כי שמעתי מהמגיד זללה"ה, שיעקב אבינו השאיר אחריו ברכה, כמה אותיות

25. ר' נחום-מנחם מטשרנוביל (לעיל הערה 22), עמ' סד.

26. ר' דב-בער ממזריטש, אור תורה, ברוקלין תשמ"ד, עמ' 38.

27. ר' זאב וולף מז'יטומיר (לעיל הערה 14), ח"א, עמ' מט.

28. שם, עמ' נב.

29. שם, עמ' נד.

התורה שעדין לא הוציא אותן מלבן, ולזאת (=ולכן) רדף לבן אחרי יעקב, ליתן לו את האותיות שנשארו אצלו... והסברא נותנת, מסתמא טעה קצת מן הקצת, ולא הוציא עדין את בחינת הניצוצות קדושות המוטל עליו, וממילא היה לו ללבן תפיסת אחיזה במידותיו הקדושים.³⁰

המחבר מזהה את הניצוצות הקדושים, שנותרו בבית לבן, עם אותיות התורה, שנשארו בבית לבן, ולבן רדף אחריו כדי להשיבן לו.

יש לתת את הדעת על כך, שיעקב ובניו ירדו למצרים – כדי להעלות משם ניצוצות אלוקיים, וכך עשה גם יעקב כשירד לחרן. מכאן ניתן ללמוד, כי אין אפשרות להוציא ניצוצות קדושים מעולם הטומאה – באמצעות פעולה מרחוק.

העלאת-ניצוצות מעולם-הטומאה מחייבת מגע עם עולם זה, מחייבת חיבור וקשר אל עולם הטומאה. אולם כאן רובצת הסכנה לפתחו של גואל הניצוצות: אסור, שהמגע עם העולם הנכרי, הזר והמנוכר – יגרום לנפילתו לתוכו ולשקיעתו בו. לפיכך, צריך האדם, המקבל על עצמו משימה זו, לקיים קשר עם עולם-הטומאה, אבל תוך הקפדה יתרה על שמירת-מרחק, כדי שלא יאחז בו מגע נכרי:

"וזאת עבודת עם בני ישראל, להשליך ולדחות מבחינת מלא קומתם לבלתי יאחז בהם מגע נכרים, כי אם כל עצמם והשתדלותם (צריכה להיות כדי) לזכות גופם ותכונת איבריהם להשראות (=להשראת) אלקותו יתברך."³¹

העולם הוא מקום, שחיים בו יהודים וגויים בערבוביה. כדי למלא את הפונקציות האנושיות, הנדרשות מצורכי קיום העולם וצורכי קיום כל אחד ואחד – מקיימים יהודים וגויים מגע קבוע ביניהם. בכל אלה שומה על היהודי להקפיד, שמגעו עם הגוי יהיה מינימלי, ולא ישפיע עליו ועל חיו.

נשים-לב לכך, שנושא העלאת-הניצוצות מדגיש את עמידת האדם מול בוראו ואת התלבטותו בבחירת דרכו. התלבטות זו היא תוצאת יכולת הבחירה החופשית, שניתנה לאדם כבחירה-הבריאה. יכולת בחירה זו מטילה על האדם אחריות כבדה, שכן הוא יכול להשפיע גם על העולם האלוקי. כיוון שכל-כוחו ויכולת-פעולתו של האדם נובעים מן האנרגייה האלוקית המצויה בו, ואף מעשיו הרעים מסתייעים באנרגייה זו, הרי אם הוא מיטיב את מעשיו, הוא משתמש באנרגייה האלוקית לצרכים קדושים. נמצא, שהוא מרומם אנרגייה זו ומחזירה למקורה, אולם אם, חלילה, נכשל האדם במעשים שאינם טובים, הרי אותה אנרגייה אלוקית יורדת תהומה ומפרנסת את עולם הסטרא אחרא והטומאה. משימתו של האדם היא לחדור אל תוך עולם הטומאה, ולהוציא מתוכו את החיות האלוקית השרויה בו, כפי שאנו מוצאים, שעשתה רבקה, כאשר שלחה את יעקב לבית לבן, וכאשר עשה הקב"ה, שהוריד את בני-ישראל מצרימה.

ההתמודדות עם מחשבות זרות

במשך דורות רבים היה מקובל בעם ישראל, שהדרך לעבודת-ה' עוברת בבית-המדרש. דרכים אחרות כמעט לא היו מקובלות, אולם החסידות – החל מהבעש"ט – פיתחה את תחום

30. שם, עמ' נג.

31. שם, עמ' נט.

התפילה כמנוף לעבודת-ה', אשר עומד כשווה-ערך לתלמוד-תורה. אולם הן לומד-התורה והן המתפלל – עלולים להיתקל במכשול בדמות מחשבות זרות, הטורדות את האדם בשעת תפילתו ולימודו.

נציין, שנושא זה היה מוכר כבר קודם, אולם החסידות שילבה אותו בהרחבה רבה בעיוניה. מצינו דיון בנושא בכתבי ר' אליהו די-וידאש,³² ממקובלי-צפת במאה ה"ט:

"כי מה שגורם לו לאדם להפרד מאהבת הקב"ה, הוא בעת עמדו בתפלה, או בעת שהוא עוסק בתורה, שיבואו לו מחשבות רעות וזרות."

הכותב מדגיש, שהדרך הנכונה לסילוק מחשבות אלו הוא, שבשעת-לימודו או תפילתו – ישווה לנגד עיניו את השכינה: "שאינו עומד בעולם הזה אלא בגן-עדן לפני השכינה ובוה יִטְהַר מחשבותיו".³³

ר' אלימלך מליז'נסק³⁴ מעמידנו על ההיבט הפסיכולוגי של תופעת חדירת מחשבות זרות. בהתייחסו לצחוקה של שרה "אחרי בִּלְתֵי היתה לי עדנה וכו'" [בראשית יח, יב], הוא שואל: "איך עולה על הדעת ששרה אמנו תצחק חס וחלילה על דבר ה'?", והוא משיב, שאפילו אצל צדיק גמור קורה, שחולפת מחשבה לא-טובה במוחו, כעין זיק-מחשבה, כעוף הפורח ברגע אחד. כמובן, אין הצדיק מעוניין כל-עיקר במחשבה חולפת זו, אולם ר' אלימלך מציין, שאף-על-פי שמחשבות זרות אלו מחלחלות למחשבתו, בניגוד לרצונו, יש בכך כדי להטיל דופי באישיותו של הצדיק, הנדרש לשלוט במחשבותיו.

הבחנה אחרת מצינו בדברי ר' ברוך מקוסוב,³⁵ בין מחשבה זרה לבין הרהורי-עבירה:

"והנה כל ספרי-מוסר מזהירים מן המחשבה זרה (=הזרה) בתפילה. והנה ודאי מי שחושב בתפילתו לעבור איזה עבירה חמורה, דהיינו, זנות וכיוצא (בזה), הנה זה לא מקרי מחשבה (=נחשב למחשבה) זרה, כי אם מחשבה מגונה וסרוחה ומבוזה ומטונפת. כי זרה משמע שהמחשבה בעצמה אינה ענין רע, אבל היא זרה שאינה מְעַנֵּן התפילה שמתפלל עתה."

לדעתם של חלק מראשי-החסידות בדורות הראשונים, בואן של המחשבות הזרות אל האדם בשעת לימודו או תפילתו – נובע מרצון לבקש את תיקונן ולהעלותן. לפיכך, מסתבר, שאין לראות בכך תופעה שלילית בנפשו של המתפלל.

הבעש"ט³⁶ יוצא מתוך הנחה, שכיוון שמלוא כל הארץ כבודו, גם מחשבותיו של האדם הן חלק ממערכת אלוקית זו, וכך יש להתייחס אליהן:

"והענין כי האדם מחוייב להאמין כי מלוא כל הארץ כבודו ית'. לית אתר פנוי

32. ר' אליהו וידאש, **ראשית חכמה**, ירושלים תשס"ב, שער אהבת ה', פרק ד עב ע"ב.

33. ר' אליהו וידאש (שם), שער הקדושה, פרק ד, קס ע"ב, וראו עוד: מ' פיקאו', **בימי צמיחת החסידות**², ירושלים תשנ"ה, עמ' 269-279.

34. ר' אלימלך מליז'נסק (לעיל הערה 8), עמ' ט.

35. עמוד העבודה, דרוש האהבה והיראה, קסח עמודה ד – מצוטט מתוך פייקאו' (לעיל הערה 33), עמ' 270.

36. ר' ישראל בן אליעזר (בעש"ט), **כתר שם טוב**, מהדורת קהת, ניו יורק תשל"ב, ו ע"ב. וויס (לעיל הערה 15), עמ' 91, מציין, כי כל הבדוק את המסורות מפי הבעש"ט, המהוות את תורתו שבידו, יודה על כרחו, כי עניין המחשבות הרעות ותיקונן עומד במרכז התעניינותו של הבעש"ט, והוא כעין מפתח להבנת כל תורתו. בעמוד 92 כותב וויס, שלשיטת הבעש"ט בנושא המחשבות הזרות – הבעיה איננה מה לעשות כדי להינצל מהן, אלא מה לעשות כדי לתקן אותן. וראו עוד במאמרו של וויס, בעמודים 89-90, על ההבדל בין שיטת הבעש"ט לשיטתו של נכדו, ר' אפרים מסדילקוב.

מיניה. וכל המחשבות של אדם יש בו (=בהן הדגשת) מציאותו יתי. וכל מחשבה היא קומה שלימה. ואם יעלה במחשבתו של אדם בעת עוסקו בתפלה איזה מחשבה רעה וזרה, היא באה אל האדם כדי לתקנה ולהעלותה, ואם אינו מאמין בזה, אין זה קבלת עול מלכות שמים שלימה, כי מקצר (=ממעט) ח"ו במציאותו יתברך".

המחשבה היא "קומה" ברמה מסוימת בתוך מערכת המציאות האלוקית, המקיימת את העולם, ועל האדם להעלותה באמצעות תפילתו.

רעיון זה, המצוי אצל הבעש"ט, הוא גם ממשנתו של תלמידו-חברו, ר' יעקב-יוסף מפולנאה,³⁷ החוזר על דברי רבו כמעט מילה במילה. אף הוא כמו הבעש"ט מטעים בדבריו שלושה יסודות: האחד – מלוא כל הארץ כבודו, ומציאותו שוכנת אפוא גם בתוך המחשבות הזרות.

השני – המחשבות הזרות מופיעות אצל המתפלל – כדי לתקן ולהעלותו.

השלישי – מי שאיננו מאמין בכך, יש פגם באמונתו. המחבר – ר' יעקב-יוסף מפולנאה,³⁸ מציין עוד, שאסור לאדם לנקוט פעולות יזומות – כדי לעורר על עצמו מחשבות זרות:

"אם אדם עומד ומתפלל ונפלה לו מחשבה זרה, אין עליו אשמה. מה שאין כן אם הוא עומד מתחילה מתוך מחשבות זרות, פיגול הוא לא יִרְצָה."

בן-דורו – המגיד ממזריטש,³⁹ מעמידנו על כך, שהמחשבות הזרות אינן מגיעות במקרה, אלא בדיוק בשעה המתאימה להן:

"וכבר ידעת שאם באה לאדם איזה מחשבה זרה בלימודו או בתפילתו, היא איננה מקרית, כי יש עת לכל חפץ... והגיע עת וזמן להעלות בקדושה. הנה אז צריך האדם להתעורר מאד מאד, כי לא לחנם באה זאת המחשבה אם לא להעלותה, ואם לא עכשו אימתי."

לר' אפרים מסדילקוב,⁴⁰ נכדו של הבעש"ט, יש תוספת מעניינת לנושא הנידון: לדעתו, כיוון שהמחשבות הזרות – מקורן באלוקות, וממנו הן באות, הרי אם מחזירן למקורן ומעלה אותן לקדושה, הן מתהפכות לטובה:

"ואני אומר לפי אשר קבלתי, כי כל המחשבות הן קומות שלימות, והן באים לאדם לפי שרוצים תיקונים. וכשאדם מתבונן בזה ויודע כי השי"ת ב"ה ובי"ש (=ברוך הוא וברוך שמו), הוא שורש לכל המחשבות וממנו באים כל המחשבות, ומחזירים לשרשם, כידוע ממארי אבא זקני זלה"ה (=הבעש"ט), ומתהפכים כל המחשבות לטובה ומעלה אותן לקדושה"

הכותבים עד כה, הדגישו רעיונות שונים בקשר למחשבות הזרות: הללו הן חלק ממצאות אלוקית, אשר מלוא כל הארץ כבודו. הן באות לאדם כדי לבקש את תיקונן; הן מגיעות לאדם לא במקרה, אלא בשעתן המדויקת.

הכותבים משיבים בכך על השאלות: מה הן המחשבות הזרות? לשם מה הן באות, ומתי הן

37. ר' יעקב-יוסף מפולנאה, **בן פורת יוסף**, ניו יורק תשי"ד, [דפוס צילום פיעטרקוב תרמ"ד], ג, עמודות ב-ד.

38. ר' יעקב-יוסף מפולנאה (לעיל הערה 11), מה, עמודה א.

39. ר' דב-בער ממזריטש (לעיל הערה 26), רמזי בחוקותי, עמ' 86.

40. ר' משה-חיים-אפרים מסדילקוב (לעיל הערה 7), עמ' קעז.

מופיעות?

אולם עדיין איננו יודעים תשובה על השאלה החשובה ביותר: כיצד מתמודדים אתן? זאת עושה ר' שניאור-זלמן מלאדי,⁴¹ המזהיר מפני ניסיון להעלות את המחשבות הזרות, שהוא תחום, השמור לצדיקים בלבד:

"ואפילו אם נופלים הרהורי תאוות ושאר מחשבות זרות בשעת העבודה בתורה או בתפלה בכוונה, אל ישית לב אליהן, אלא יסיח דעתו מהן כרגע. וגם אל יהי שוטה לעסוק בהעלאת המדות של המחשבה זרה, כנודע, כי לא נאמרו דברים ההם אלא לצדיקים, שאין נופלים להם מחשבות זרות שלהם, כי אם משל אחרים. אבל מי שנופל לו משלו, מבחינת הרע שבלבו בחלל השמאלי, איך יעלה למעלה, והוא עצמו מקושר למטה?"

המחבר מוסיף רעיונות נוספים למאבק במחשבות הזרות, שעיקרן התחזקות בתפילה בשמחה רבה:

"אך אף על-פי כן אל יפול לבו בקרבו להיות מזה עצב... אלא אדרבה, יתחזק יותר ויוסיף אומץ בכל כוחו בכוונת התפלה בחדוה ושמחה יתרה... ונדע דרך הנלחמים וכן הנאבקים יחד, כשאחד מתגבר, אזי השני מתאמץ להתגבר גם כן בכל מאמצי כוחו. ולכן כשהנפש האלוקית מתאמצת ומתגברת להתפלל, אזי גם הקליפה מתגברת כנגדה לבלבלה ולהפילה במחשבה זרה שלה."

הרב אבן-ישראל⁴² מסביר, שהמאבק האמיתי איננו על מחשבה זו או אחרת, אלא על דרך-חיים. שכן מטרתה של המחשבה הזרה היא לפגוע במהלך-התקדמותו של האדם בעבודת-ה'... כל מחשבה זרה היא מכשול בדרך, אבל היא גם חלק ממהותה של הדרך הזו... ואם משום כך הוא ייפול לעצבות, ייאוש וחוסר-מעש, הרי באותה שעה הוא כבר עוזב את דרך עבודת-ה', ונלכד במעגל של ירידה.

בתרגומו של אונקלוס לפסוק "ויהי האדם לנפש חיה" [בראשית ב, ז] – נאמר "והות באדם לרוח ממללא", היינו, האדם ניחן ביכולת-הדיבור. גם במחשבת-ימי-הביניים נקרא האדם "מְדַבֵּר". באמצעות הדיבור מתקשר האדם אל זולתו, ואף – אל אלוקיו. שעת-התפילה היא שיא-יכולתה של הנפש האנושית להתרומם מעל שפלות-הגוף ולהתחבר אל מקורה האלוקי. אולם צורכי-הגוף אינם מאפשרים לה להתמיד בחיבורה אל האלוקות, והיא מוטרדת על-ידי מחשבות זרות.

גדולי-החסידות, שראו בתפילה כלי חשוב להשגת הקשר עם אלוקים, היו מודעים לקושי זה: חלקם השקיעו את מרצם בבירור הגורמים להופעתן, ואחרים דנו בדרכי-ההתמודדות אתן. ההנחה היא, שהאימננציה האלוקית מחינה הן את הטוב והן את הרע. לפי זה, גם במחשבות הזרות יש חיות אלוקית. מקורן הוא אלוקי, ורק בתודעתו של האדם הן נסתלפו ונעשו שליליות. סיטואציה זו של תפילה ולימוד היא שעת התעלות, המתאימה לתיקון תחומים שהתעוותו. לפיכך, דווקא בשעה זו חודרות מחשבות זרות למחשבת המתפלל ומבקשות את גאולתן.⁴³ אשרי

41. ע' אבן-ישראל [שטיינזלץ], **ביאור תניא: ליקוטי אמרים כז-לז**, ירושלים תשנ"ב, פרק כח, עמ' 29-33. וראו עוד מ' חלמיש, **נתיב לתניא**, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 166-167.

42. אבן-ישראל (שם), עמ' 33.

43. לנושא זה – ראו וויס (לעיל הערה 36), עמ' 88-96; תשבי ודן (לעיל הערה 16), עמ' 784-786; שץ-אופנהיימר (לעיל הערה 15), עמ'

מי שזוכה לטפל בהן טיפול נכון: לסלקן ולטורדן מתחום-מחשבתו [כדעת ר' שניאור-זלמן מלאדי], או להעלותן ולתקן [כדעת אחרים מבני-דורו].

סיכומים ומסקנות

חוקרים, שנתנו את דעתם על התפתחות החסידות בראשיתה, מסכימים, שהחסידות אימצה לעצמה רעיונות ואמונות של תנועות שקדמו לה וסיגלה אותם לצרכיה. החסידות קיבלה רעיונות קבליים, נטלה מהם את היסודות המיתיים, עידנה אותם ומיתנה אותם. תהליכים, המתרחשים לפי הקבלה בתחום האלוקות, קיבלו תפנית פסיכולוגית ותוארו בחסידות – כמתרחשים בנפש-האדם, כמתואר בעיונו.

במאמר זה עסקנו בשלושה נושאים רעיוניים מרכזיים במחשבת החסידות: רעיון הדבקות, העלאת-ניצוצות קדושים וההתמודדות עם מחשבות זרות.

המשותף לשלושתם הוא מתן תשומת לב לתהליכים, המתרחשים בנפש-האדם, או בלשון אחרת – עיון בדרכי-התמודדותו של הפרט עם חיפוש הדרך הנכונה לקרבת-אלוקים ולעבודתו. המחקר החסידי נזקק לשאלה: האם בראשית-דרכה הייתה החסידות תנועה לאומית משיחית, המשקיעה את חשיבתה ואת מרצה במאמצים לקידום ביאת המשיח והגאולה הלאומית, אם לא.⁴⁴

הנושאים, העומדים במרכז עיונו במאמר זה, שהמשותף להם הוא חיפוש קרבת אלוקים של האדם הפרטי, מוכיחים, שהחל מהדור השלישי לקיומה – מיעטה החסידות לעסוק בגאולה הלאומית, ובמקומה העמיקה את העיון ואת העיסוק בגאולתו של היחיד, שהדרך אליה היא דרך הקרבה האישית לאלוקים.

הדבקות

הדבקות כדרך להשגת קרבת-אלוקים – ימיה כימי האדם: ראשיתה – בקרבנותיהם של קין והבל, והמשכה – בדברי משרור-התהלים "ואני קרבת אלקים לי טוב" [תהלים עג, כח]. בקבלה ובחסידות נעשתה הדבקות ליעודו ולמשימת-חייו של האדם הפרטי, המתגשמת בשלבים, בעבודת חיים מאומצת, אבל אל פסגתה – איש לא יגיע, שכן הדרך אל האינסוף היא אינסופית.

הדבקות היא שיאה של עבודת-ה' ופסגת הישגיה, שכן נפש-האדם חצובה מעולמות עליונים, אולם נתונה בגוף גשמי, שהוא בשבילה ככלא. הנפש שואפת להתעלות מעל כבלי-הגוף ולשוב למקור-מחצבתה. המאמצים להשגת מטרה זו כרוכים במאבקים פנימיים ובעבודת-ה' בתורה, בקיום מצוות ובתפילה. כל אלה מהווים אמצעים להשגת הדבקות, שהיא מטרתו העליונה של עובד-ה' אמיתי. הדיון התאורטי בנושא, לרבות – בעיונו, סובב סביב הגדרת המושג "דבקות" וסביב הדרכים להשגתה, כפי שתיארנו בהרחבה.

104 ואילך; מ' חלמיש, 'ההתמודדות עם חובת הכוונות', ר' אליאור ו' דן (עורכים), קולות רבים: ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר, א, ירושלים תשנ"ו, עמ' 217-257.

44. משום שאין באפשרותנו להאריך כאן, ימצא המעוניין חומר בנושא זה במאמרה של ר' שץ-אופנהיימר, 'היסוד המשיחי במחשבת החסידות: היש צביון משיחי היסטורי לרעיון הגאולה בחסידות?', מולד, א (תשכ"ז), עמ' 105-111, ובמאמרי – 'גאולה לאומית מול גאולה אישית בהגות החסידית בראשית דרכה', שאנו, יב (תשס"ז), עמ' 67-81, ובביבליוגרפיה שם.

העלאת-ניצוצות

החסידות פיתחה את רעיון האימננציה האלוקית, השורה בכל תחום מתחומי העולם הגשמי, מִחֲנָה אותו ומקיימת אותו. מקור הניצוצות האלוקיים השורים בעולמנו איננו אחד:

יש ניצוצות אלוקיים, שנפלו ב"שבירה" בשעת הבריאה ושקעו בתהומות הטומאה; יש ניצוצות, שנפלו כתוצאה מחטאו של אדם הראשון וכן – כתוצאה מחטאי הדורות הבאים; פרט לכך, יש גם ניצוצות של קדושה, השרויים בכל תחום מתחומי-הבריאה.

בעולם, שעבר אירוע של "שבירה", שוב אין שום דבר מושלם, ובכל תחום ובכל דבר מעורבים ניצוצות אלוקיים המצפים לגאולתם. כיוון שהאדם הוא יצור מורכב, שגופו – ארצי ונשמתו חוצבה מעולמות עליונים, הוא משמש כחוליה מקשרת בין העולמות, ועליו הוטל התפקיד לגאול את הניצוצות האלוקיים משבִּים בעולם הטומאה, ולהשיבם אל מקורם האלוקי. עולם-הטומאה יונק את כוחו מהניצוצות האלוקיים השבויים אצלו. עולם זה של הטומאה, הרע והסטרא אחרא – נעדר כוח-קיום משל עצמו, והוא יונק את חיותו ואת קיומו מעולם-הקדושה. במעשיו הטובים מנתק אותו האדם ממקור-כוחו ומותירו חסר-קיום. בכך מחזק האדם את הנוכחות האלוקית בעולמנו. בהגשמת ייעוד זה, שהיא משימתו של האדם בעולמנו – מתקרב האדם לאלוקיו, מזכך את נפשו ומסייע לגאולתה.

ההתמודדות עם מחשבות זרות

התפילה, שהיא שיאו של קשר האדם עם בוראו, עומדת בפסגת עבודת האלוקים של היחיד, אלא שכל תחומי עבודת האלוקים – דרכם איננה חלקה. כך גם בתפילה יש מניעים, המסיחים את דעת המתפלל ומונעים ממנו להתחבר בדרך זו אל הבורא. החסידות דנה במקורן של המחשבות הזרות, הטורדות את מחשבת-האדם בשעת תורה ותפילה ובדרכי-ההתמודדות אתן, אם בדרך של הסחת-הדעת והתעלמות מהן, ואם כאפשרות של העלאתן ותיקונן. כיוון שכל המציאות מתקיימת מכוח מציאות הבורא, גם המחשבות הזרות, המשמשות להזנת הטומאה, שואבות את חיותן מהמקור האלוקי. בהיות האדם בשעת תפילתו דבק במציאות האלוקית, חודרות המחשבות הזרות למחשבתו דווקא בשעה זו – כדי לינוק את חיותן ממקורות הקדושה.

החסידות העניקה משמעות נוספת לעניין העלאת-הניצוצות ולנושא המחשבות הזרות:

מעתה אין העלאת-הניצוצות מתפרשת כהוצאת הקדושה מתוך שביה בין הקליפות והעלאתה למקורה האלוקי, כדעת הקבלה, שהרי בכך אנו מרוקנים את עולמנו מניצוצות של קדושה, אלא כהוצאת הקדושה מחביון סתרה וגילוייה בעולם. בכך אנו גם נתרמים מהשפע, השופע לעולמנו וממלא אותו כל טוב, בעקבות זאת. המחשבות הזרות נתפסות כניצוצות אלוקיים נפולים, המבקשים את גאולתם ואת תיקונם, אולם התהליך מתרחש כעת בתודעתו של האדם. אין הם ניצוצות, שנפלו לתהום הקליפות, אלא ניצוצות אלוקיים, שנתעוותו במחשבתו של האדם – בעקבות טיפוח האגו, ה"אני" שבתודעתו. הוצאתם וגאולתם כרוכות במחיקת ה"אני", המונע מהאדם לחוש את מציאות הבורא ואת קרבתו.

נושאים אלה הנדונים בעיוננו הם מאושיותיה של עבודת-ה' של הפרט בחסידות. העוסק בהם בהתמדה – מביא לגאולת נפשו, ובעקבות כך – לגאולת עם ישראל והעולם כולו. במרכזם של

שלושה נושאים אלו ניצב האדם, שהוא בעל-בחירה לבחור את דרכו.

בקבלה – ובעקבותיה בחסידות – פיתחו את רעיון מעמדו של האדם ואת ייעודו כאחראי לגאולת-העולם. בבסיס רעיון זה, ניצבת השכינה, שהיא הנוכחות האלוקית בעולמנו הגשמי, המחיה ומקיימת אותו. אולם בהיותה נוכחות אלוקית בעולם גשמי, היא שרויה בו בגלות, כשהיא מרוחקת ממקורה האלוקי. האדם דומה לשכינה – מבחינת היותו בעל-נשמה, החצובה מעולמות עליונים, אך נתונה בגוף גשמי, בעולם גשמי. עליו מוטל הייעוד לגאול את השכינה מגלותה.

בקבלה – הדרך לכך היא העלאת השכינה משביה, וייחודה עם דודה בעולמות עליונים. אולם בחסידות סבורים, שבדרך זו הרינו מרוקנים את העולם מנוכחות אלוקית. לפיכך, מלמדת החסידות, שגאולת-השכינה היא הוצאתה ממצב של הסתר והעלם, שהיא שרויה בעולמנו, חשיפתה וגילוייה לעין-כל, באופן שתשפיע מאורה ומשפעה על העולם כולו.

תפקיד זה מוטל על האדם, שבידו כוח ואפשרות להשפיע גם על עולמנו וגם על עולמות עליונים. במעשיו הטובים הוא מייחד את השכינה עם דודה, עם מקורה האלוקי. בכך היא מתאזנת ומתאפשר לה להאיר לעולם כולו ולהשפיע עליו כל טוב. אולם אם מעשיו אינם טובים, הוא מעוות את מעמדה בעולם, ומפקירה לכוחות הסטרא אחרא, האורבים לה ומבקשים לינוק את לשדה.